

МЕРЕЖЕВА (ОН-ЛАЙНОВА) КОМУНІКАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Розкрито зміни у способах політичної комунікації, пов'язані з появою та поширенням віртуальних соціальних мереж. Аналізується вплив соціальних мереж на формування соціального капіталу. Досліджується політологічний дискурс, у якому відображено суперечливі оцінки впливу он-лайнової комунікації на соціальний капітал особи.

Ключові слова: соціальний капітал, соціальна мережа, соціальні зв'язки, Twitter-революція.

Варинский В. А. Сетевая (он-лайновая) коммуникация как источник формирования социального капитала

Раскрыты изменения в способах политической коммуникации, связанные с появлением и распространением виртуальных социальных сетей. Анализируется влияние социальных сетей на формирование социального капитала. Исследуется политологический дискурс, в котором отражены противоречивые оценки воздействия он-лайновой коммуникации на социальный капитал личности.

Ключевые слова: социальный капитал, социальная сеть, социальные связи, Twitter-революция.

Varynskiy Vladyslav. Network (online) communication as a source of social capital

Disclosed changes in the way political communication related to the emergence and spread of virtual social networks. Analyzes the impact of social networks on social capital formation. We study political science discourse, which reflects the contradictory impact assessment of on-line communication on social capital individuals.

Key words: social capital, social capital, social network, social networks, Twitter revolution.

Одним із базових питань соціальних наук, є питання про те, як і за допомогою чого орієнтується індивід в процесі його включення у політичний простір. Що визначає його політичну поведінку, змушує підтримувати чи заперечувати певну стратегію державного розвитку, публічно виявляти свій протестний потенціал? Із розвитком глобалізації, появи нових форм комунікації соціальні контакти індивіда значно розширюються, а значна їх частина переноситься з реального у віртуальний вимір, тим самим спрощуючи спілкування завдяки режиму он-лайн. Технічний прогрес у сучасному інформаційному суспільстві створив принципово нову ситуацію у політичному спілкуванні. Широкий розвиток засобів комунікації пов'язаний із появою та поширенням віртуальних соціальних мереж. Такі мережі займають все більше місце в житті сучасного користувача Інтернет, при цьому кількість самих мереж неухильно зростає: Facebook, Twitter, Vkontakte, Однокласники, Google+, Instagram та ін.

У процесі залучення людей до Інтернет-простору виникає потреба вивчення того, як віртуальні соціальні мережі долучаються до формування соціального

© ВАРИНСЬКИЙ Владислав Олексійович – аспірант кафедри політичних наук державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса)

капіталу. Проблематика є новою, в основному дослідження проводили західні науковці, зокрема, Б. Батлер (Brian S. Butler), Ф. Боас (Franz Boas), С. Валенсуєлла (S. Valenzuela), Б. Веллман (Barry Wellman), Дж. Каммінгс (J.N. Cummings), К. Кіі (K. Kee), Р. Краут (Robert E. Kraut), Н. Парк (N. Park), К. Хамптон (Keith N. Hampton); російські дослідники: О. Брун, О. Лещенко, А. Шадрін. Позаяк тематика є міждисциплінарною, то у вітчизняному дискурсі представлені розробки політологічної, соціологічної, юридичної науки. Виділимо дослідження комунікаційної революції С. Даниленка¹. О. Присяжнюк² аналізує соціальні й технологічні особливості Інтернету та його роль у системі сучасної життєдіяльності. С. Коноплицький³ провів феноменологічний аналіз соціальних аспектів комунікації в мережі Інтернет. О. Маліса⁴ довів, що Інтернет є потужним інформаційно-пропагандистським засобом ведення політичної діяльності. О. Третяк⁵ з'ясує, чи здатні соціальні мережі забезпечити залучення до публічної політичної активності широких верств населення та яких рис набуде ця публічна активність. У той же час вплив соціальних мереж на становлення та розвиток соціального капіталу практично не вивчався.

Новітня інформаційна революція, пов'язана з Інтернетом, третя в історії людства після винаходів писемності та масового друкарства. Нині ми споглядаємо укріплення феномена «соціальних мереж», коли відбувається, за визначенням С. Даниленка, «Twitter-революція» (Twitter Revolution), а слідом за нею – «блогерна революція»⁶. Віртуальна соціальна мережа – це веб-сайт, за допомогою якого люди встановлюють і підтримують соціальні контакти в режимі он-лайн. Така мережа надає практично повний спектр можливостей для спілкування та обміну інформацією (обмін фото, відео, участь у спільнотах тощо). Соціальна мережа є інтернет-співтовариством користувачів, об'єднаних за будь-якою ознакою на базі одного сайту, який і називається в цьому випадку соціальною мережею. Іншими словами, соціальна мережа у всесвітній павутині будується на тих же принципах, що і в реальному світі, але відрізняється від реальних людських спільнот тим, що у функціонуванні мережі не має значення географічне розташування учасників. Користувачі отримують потрібну інформацію від інших учасників соціальної мережі, а також конкретну соціальну вигоду від віртуальних контактів (співпричетність, самоідентифікація, соціальне ототожнення, соціальна залученість тощо)⁷. У світовому вимірі до соціальних мереж долучено більше 70% всіх Інтернет-користувачів; зареєстровано понад 5,7 млрд профілів по всьому світу. Така популярність соціальних мереж вражає. Вони отримали навіть «благословення» від Папи Римського Бенедикта XVI, котрий заявив, що «соціальні мережі можуть зміцнювати зв'язки між людьми та сприяти гармонійним стосункам у родинях», і сам зареєструвався у мережах Twitter та Facebook.

Важко визначити динамічно змінювану кількість користувачів певних мереж, різні джерела наводять дещо відмінні кількісні дані, окрім того один користувач може створити кілька облікових записів. Нині зареєстровано понад 30 млн українських акаунтів. Найбільше українці користуються соціальною мережею Вконтакте – бл. 20 млн користувачів; мережею «Однокласники» – бл. 8 млн українців, Facebook – бл. 2 млн та LiveJournal – 0,4 млн. Платформа мікроблогів Twitter нараховує понад 300 тис. облікових записів українців. Найактивнішими є українці віком від 16–24 років, у наступних за віковим зростанням групах – по низхідній.

Досліджень впливу соціальних мереж на формування соціального капіталу небагато; усі вони вкрай суперечливо оцінюють вплив мережі Інтернет і, зокре-

ма, внесок соціальних мереж у формування соціального капіталу індивіда. З початку 1990-х багато дослідників доводили, що надмірна залученість людини у віртуальний простір і спілкування у соціальних мережах сприяє її відчуженню від реального суспільного та політичного життя, а відтак знижує її соціальний капітал. Стверджується, що Інтернет замінює сильні зв'язки віртуальними слабкими зв'язками. Дж. Каммінгс, Б. Батлер, Р. Краут, негативно оцінюючи участь соціальних мереж у формуванні соціального капіталу, аргументують, що їх використання шкодить реальному спілкуванню, а популярність віртуального спілкування пов'язана зі збільшеною відчуженістю індивіда від суспільства.

Авторам, які доводять негативний вплив соціальних мереж на соціальний капітал, опонують ті, хто вважають, що віртуальні соціальні мережі – незамінні помічники у підтримці старих і формуванні нових зв'язків. Зв'язки через соціальні мережі дійсно допомагають у різних сферах життя індивіда, зокрема, у працевлаштуванні. Тому, погоджуючись із думкою, що соціальні мережі формують слабкі зв'язки, можна говорити про їх безсумнівний внесок у соціальний капітал індивіда. Зокрема, Б. Веллман стверджує, що участь у віртуальних соціальних мережах підвищує соціальний капітал індивіда, бо формуються слабкі зв'язки, які виникають при використанні віртуальних соціальних мереж, а як результат - не лише підтримуються існуючі соціальні зв'язки, а й формуються нові. Також соціальні мережі розглядаються як альтернативний шлях підтримки відносин із людьми, що мають схожі інтереси та цілі; віртуальні соціальні мережі можуть бути корисними для тих, хто відчуває складнощі у безпосередньому спілкуванні. Участь у віртуальних соціальних мережах позитивно впливає на ступінь довіри індивіда суспільству й активність його участі в суспільному житті. Крім того, такі дослідження показують, що чим більше часу люди проводять у мережі, тим більшими соціальними контактами володіють, відповідно, тим вищий рівень їх соціального капіталу (Ф. Боас). К. Хамптон і Б. Веллман, вивчаючи деякі спільноти, зв'язок у яких підкріплені он-лайн-комунікаціями, зробили висновок, що в таких групах значно вищий рівень згуртованості, взаємодії та вищий соціальний капітал. Таким чином, реальні взаємини, підкріплені он-лайн-контактами, стають ґрунтовнішими та тривалішими. К. Хамптон і Б. стверджують, що он-лайн-спілкування здатне замінити реальні зв'язки. Поширена думка, що участь в соціальних мережах значно підвищує рівень задоволення життям; не випадково такий показник, як задоволення життям, був включений у дослідження, зокрема, С. Валенсуелли, Н. Парка, К. Киї⁸.

Таким чином, віртуальні соціальні мережі неоднозначно оцінені дослідницьким середовищем внесок у приріст соціального капіталу індивіда, а їх вплив на соціальний капітал вкрай дискусійний. Проте однозначним є висновок, що результатом прискореної інформатизації та появи нових засобів комунікації є зміна соціальної структури суспільства. Використання нових засобів комунікації істотно знижує витрати передачі інформації, забезпечуючи можливість спілкування «усіх з усіма». Розвиток інтернет-технологій за рахунок зниження витрат і зміни характеру комунікацій значно розширює первинну зону спілкування практично кожного користувача, тим самим підвищуючи його «особистий» соціальний капітал, що розглядається як можливість використання нових контактів у власних цілях.

Саме за допомогою функціонування віртуальної соціальної мережі відбувається накопичення та використання соціального капіталу. На думку О. Лещен-

ка, сам факт існування такої мережі викликаний потребою набути соціальний капітал: «соціальний капітал зумовлює форми мережевої комунікації, позаяк потреби, цілі та мотиви учасників комунікації впливають на її інформаційний напрямок»⁹. Головною цінністю у таких мережах виступає само по собі «спонтанне спілкування», що підтримує сукупність слабких зв'язків. Соціальний капітал значно сприяє досягненню цілей (індивідуальних і групових). Тобто, соціальний капітал ґрунтується на цінності, якою соціальна мережа є для її учасників, бо через цю структуру вони досягають своїх цілей¹⁰.

Мережа – це завжди конгломерати об'єктів, це взаємодія між ними за допомогою повідомлень. Сучасна мережа – це динамічна система, сенсом існування якої є комунікація. У ході комунікації мережею передається інформація, яка стає самостійною реальністю, що передує смисловим навантаженням¹¹. Мережа здатна охоплювати весь світ, використовуючи механізми міжособистісної комунікації. Мережа дає можливість фрагментувати комунікацію, адаптуючи її під фізіологічні умови людського існування: існуючи в континуумі часу і простору, що став щільним і замкнутим, мережа залишає відкритими горизонти і проєкції комунікації. Головним чинником об'єднання користувачів у соціальну мережу є яка-небудь їх спільність – фінансове становище, стаття, приналежність до тієї чи іншої раси, національності, віросповідання, професії і так далі. Хоча протягом останнього десятиліття найбільш масштабні соціальні мережі, об'єднують людей котрі просто користуються Інтернетом. Ми говоримо тут про мережі, які об'єднують людей різного віку, професій, фінансового становища, звичок і так далі. Такою є соціальна мережа в сучасному її розумінні.

Соціальні мережі виконують всі функції засобів масових комунікацій. За критерієм періодичності, доступності, фінансовому критерію мережева комунікація є найбільш ефективною в сучасному комунікативному просторі. Традиційні засоби масової комунікації виступають в якості центрів, спочатку акумулюють інформацію, потім її сортують і розповсюджують. Соціальні ж мережі характеризуються потенційно нескінченним числом незалежних центрів акумуляції і поширення інформації, що визначає її глобальність, демократичність, але й безконтрольність. Ці характеристики закладають нові смислові конструкти в організації комунікативного простору сучасного суспільства¹². Віртуальний інформаційний простір дедалі більшою мірою перетинається з реальним, соціальним простором; мережеве життя перетворюється на значиме соціальне явище, що помітно впливає на життя суспільства¹³.

Однією з найважливіших характеристик суспільства нового типу є зникнення територіальності (локальності) як виняткової (єдиної) підстави людської комунікації. За словами Б. Уеллмана (Barry Wellman), «little boxes communities», що є щільно пов'язаними спільнотами людей, соціально та когнітивно інкапсульованими в гомогенні групи людей, які живуть поруч одні з одними, в основі взаємодії яких лежить «door-to-door»- комунікація, яка перетворилася на «glocalized networks» – «глокальні мережі» (глокалізація як комбінація глибоких локальних і широких глобальних взаємодій) із характерною для них «place-to-place» комунікацією і «networked individualism» – («мережевим індивідуалізмом») із «person-to-person» (від людини до людини) комунікацією.

Із огляду на стирання територіальних кордонів у соціальній взаємодії, комунікації на перший план виходить індивідуальний інтерес, а не приналежність до того чи іншого співтовариства, що знаходиться на певній території. В цілому,

характер соціальних зв'язків людей має виразний тренд переходу до слабших, але більш різноманітних і комплексних соціальних зв'язків, які можуть виступати як засоби отримання інформації, ділові контакти, спілкування, громадянської участі, швидкої мобілізації. Більшість подібних слабких зв'язків не залежать від просторової близькості та повинні забезпечуватися засобами комунікації.

Таким чином, одним із ключових трендів сучасності є індивідуалізація соціальних зв'язків, які виражаються через складну структуру егоцентричних соціальних мереж. Велику роль у формуванні та підтримці такої форми соціальності відіграє Інтернет і створення віртуальних соціальних мереж. Їх розвитку сприяло масове включення людей у соціальні мережі та становлення корпоративної й професійної мережевої комунікації. Позаяк люди стали об'єднуватися на основі спільних інтересів, з'явилися «діяльнісні спільноти» («communities of practice») – спеціальним чином організовані в мережі об'єднання людей, націлені на вирішення певної проблеми, взаємодія яких заснована на принципі масової співпраці.

Он-лайнкові соціальні мережі як принципово новий різновид громадянських політичних комунікацій є чинником соціалізації особистості у глобальному інформаційному суспільстві. Із цим чинником необхідно рахуватися усім іншим соціальним інститутам, відповідальним за громадянську соціалізацію особистості (сім'ї, школі, традиційним медіа, політичних партіям та громадським організаціям), які повинні враховувати та засвоювати характерні особливості соціальних мереж та органічно поєднувати традиційні форми політичної соціалізації (політичної участі) з новими – он-лайнковими, не підмінюючи при цьому реальну політичну участь громадянина віртуальною участю. Разом із тим, нинішні «стверджувальні» форми соціально-політичного інжинірингу значною мірою спрямовані на перетворення віртуального світу на реальний¹⁴.

Мережеве суспільство як якісно новий тип громадянського суспільства, породжений інформаційно-комунікаційною революцією, спричинило до масових політичних рухів, ініційованих соціальними мережами. Мережа перетворилася на інструмент соціально-політичної революційної дії, принципово відмінної від простого реагування на повідомлення медіа (месиджі) чи участі у створенні інформаційного потоку. Усі сфери політико-культурного життя повинні змінювати форми політичної участі з врахуванням вимог Мережі та мобільних інформаційно-комунікаційних стандартів¹⁵.

Велика заслуга у виникненні нового виду соціальної взаємодії належить розвитку інтернет-технологій (систем Веб 2.0 і Веб 3.0) – із пасивних слухачів і спостерігачів користувачі перетворилися на активних учасників, здатних самостійно генерувати контент через блоги, wiki, соціальні мережі, а також створювати контент і сервіси колективно. Така соціальна взаємодія побудована на нефінансовій мотивації та пов'язана з рухом і взаємною конвертацією інших типів капіталу (соціального, культурного, фінансового, символічного). Некомерційна соціальна (цивільна) активність людей говорить про появу нового типу соціальної взаємодії – колективної, що володіє дуже великим потенціалом.

Дуже поширеною є думка, що соціальні мережі у сучасному світі через вільний обмін думками сприяють формуванню справжньої демократії та відкритого громадянського суспільства, роблять людину більш відповідальною за суспільство. Останні роки багато говорять про використання соціальних мереж як потужного інструменту об'єднання людей з метою їх участі в масових акціях для

зміни економічної політики держав або усього державного устрою. Такий приклад маємо в Білорусії, де створено рух, який так і називається «Революція через соціальні мережі». Інші приклади наводить М. Грегем, професор Вестмінстерського університету у Лондоні, який вважає, що «соціальні мережі почали грати ключову роль у великій політиці за останні кілька років, наприклад під час виборів в Італії, Ірані у 2009 році, під час руху «Захопи Уолл-Стріт» чи подій «Арабської весни»¹⁶. Поняття «Twitter Revolution» відносять до різних революцій і протестів, які координувалися соціальними мережами: протести у Кишиневі (2009), акції протесту в Ірані (2009), революції в Тунісі (2010–2011) та Єгипті (2011).

Інтернет менше, ніж за десятиліття перетворився в середовище, в якому не лише здійснюються міжособистісні взаємодії, а й активно ведеться політична діяльність. Інформаційні можливості Інтернету при правильному застосуванні в поширенні потрібної інформації можуть залучити громадян до віртуального і, що важливо, реальної політичної та громадянської участі. Підтвердженням значимості впливу соціальних мереж на активізацію громади було ухвалення 16.01.2014 р. Верховною Радою України законопроекту №38931 «Про додаткові заходи стосовно впорядкування активності громадян у соціальних мережах» (скасований парламентом 28.02.2014)¹⁷. Закон приймався «з метою запобігання неконтрольованому поширенню екстремістської інформації та відомостей що ображають честь і гідність, представників влади, держслужбовців та працівників правоохоронних органів», для чого вводилося обмеження на кількість друзів у соціальних мережах (не більше п'яти; більше – за умови отримання ліцензії у дозвільній системі МВС); санкція до порушників – штраф у 50 неоподаткованих мінімумів або громадські роботи терміном від 10 до 15 днів. Таке заплановане обмеження не було вітчизняною правовою новацією, наприклад, влада Ісламської Республіки Іран обмежила доступ громадян до соціальних мереж після того, як навесні 2009 р. опозиціонери використовували Twitter і Facebook для організації антиурядових мітингів; після того, як уряд придушив заворушення, прямий доступ до соціальних мереж було закрито (відновлений у вересні 2013 р.; користувачі порівнювали рішення про розблокування доступу з падінням Берлінської стіни).

Поява цього одіозного закону в Україні свідчила, що соціальні мережі виступили каталізатором подій на Євромайдані, позаяк через них швидко об'єднувалися однодумці, все відбувалося в режимі реального часу. Для українського суспільства соціальні мережі нині є важливим інструментом для об'єднання, для поширення інформації та озвучення плану змін. Соціальні мережі виступили і як глобальний спосіб комунікації, де найшвидше поширюються новини, і як локальна мережа спілкування люди.

Проте одночасно дослідницька спільнота задається питанням: чи не веде все це насправді до побудови віртуального громадянського суспільства, яке ніяким чином не впливає на реальне життя; все частіше лунає думка про те, що соціальні мережі покликани перетворити людей на слухняних робітв, які живуть віртуальним життям. Незважаючи на слухність таких гіпотез, неможливо відкидати той факт, що Інтернет сьогодні видозмінює політичний процес, модифікує функціонування демократії, дозволяє виносити особи ідеї на загальне обговорення, а соціальні мережі докорінно змінюють політичний ландшафт світу.

На сьогодні перспективними напрямками подальшого дослідження впливу он-лайнної комунікації на розвиток соціального капіталу є вивчення конкретних

механізмів формування та закріплення соціальних норм (включаючи і норм соціальної взаємодії) та механізмів формування соціальної довіри, використовуючи досягнення комунікаційної революції.

Даниленко С.І. Громадянський вимір комунікаційної революції: модернізація суспільних комунікацій від друкарського верстата до соціальних мереж / Даниленко С.І. – К.: ІМВ, 2010. – 310 с. **2.** *Присяжнюк О.А.* Основи концепції правового регулювання Інтернет-відносин в Україні (загальнотеоретичні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О. А. Присяжнюк. – Х., 2007. – 18 с. **3.** *Коноплицький С.М.* Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук. – К., 2007. – 17 с. **4.** *Маліс О.В.* Розвиток Інтернету як комунікативного засобу та його вплив на діяльність суб'єктів політичного процесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / О. В. Маліс. – К., 2009. – 19 с. **5.** *Третяк О.А.* Вплив новітніх комунікаційних інтернет-мереж на розвиток публічної сфери політики / О. А. Третяк // Економічний часопис-XXI. – 2011. – №11-12. – С. 37-39. **6.** *Даниленко С.І.* Цит. праця. **7.** *Лещенко А.М.* Сетевая коммуникация как условие накопления и реализации социального капитала / А. М. Лещенко // Научные проблемы гуманитарных исследований. 2011. – № 8. – С. 241. **8.** *Valenzuela S., Park N., Kee K.* Is there social capital in a social network site? Facebook use and college students' life // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2009. – Vol. 14. **9.** *Лещенко А.М.* Цит. работа. – С. 243. **10.** Там же. **11.** *Брун О.Е.* Развитие теории социальной сети / О. Е. Брун // Вестник МГИМО-Университет. – 2011. – № 1 (16). – С. 239. **12.** *Лещенко А.М.* Социальные сети как механизм конструирования коммуникации в современном обществе: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филос. наук / А. М. Лещенко. – Пятигорск. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.disserecat.com/content/sotsialnye-seti-kak-mekhanizm-konstruirovaniya-kommunikatsii-v-sovremenom-obshchestve> **13.** *Даниленко С.І.* Громадянський вимір інформаційно-комунікаційної революції: концептуально-теоретичні та політико-прикладні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук / С. І. Даниленко. – К.: Б.в., 2011. – С. 4. **14.** Там же. – С. 21. **15.** Там же. **16.** *Політика доби Facebook: Соціальні мережі змінюють політичний ландшафт світу [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://ukrainian.voanews.com/content/new-media-politics/1624611.html> **17.** *Закон України «Про додаткові заходи стосовно впорядкування активності громадян у соціальних мережах»* // Голос України. – 2014. – 21 січ. – № 10 (5760).

УДК 321.01

В. В. ПРИТУЛЕНКО

ПРО РОЗВИТОК НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Досліджено основні етапи розвитку неоінституціоналізму. Здійснено порівняльний аналіз особливостей та характеристик старого та нового інституціоналізму. Виявлено домінуючу роль неоінституціоналізму при аналізі політичних процесів та прогнозуванні розвитку соціально-політичної ситуації.

Ключові слова: політичні інститути, інституціоналізація, неоінституціоналізм, традиційний інституціоналізм.

© ПРИТУЛЕНКО Вячеслав Валерійович – аспірант кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури